

Вікторія Ревенко

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В ПИТАЛЬНОМУ МОВЛЕННЄВОМУ АКТІ (НА ПРИКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)

Розглянуто поняття принципу ввічливості як регулятора соціальної поведінки людей у мовленнєвому спілкуванні, питального мовленнєвого акту та наведено приклади лексичних засобів реалізації принципу ввічливості в питальних висловлюваннях.

Ключові слова: *принцип ввічливості, питальний мовленнєвий акт, лексичні засоби вираження ввічливості.*

Однією з важливих рис сучасного мовознавства є різноспрямованість дослідницьких прагнень лінгвістів, у яких відображене існування значних відмінностей у поглядах на сутність мови, відносну значущість встановлюваних мовленнєвих величин. В останнє десятиріччя увагу лінгвістів привертають питання комунікативної лінгвістики, вивчення та функціонування мовних одиниць. Приділяється чимало уваги максимам спілкування та принципам, зокрема кооперації та ввічливості, оскільки саме вони під час спілкування становлять важливу лінгвістичну та соціальну характеристику мовленнєвої поведінки комунікантів. Не втрачають своєї значущості дослідження провідних лінгвістів середини ХХ століття, що присвячені питанням реалізації принципу ввічливості в мовленні (П. Браун, Г. Грайс, Р. Лакофф, С. Левінсон, Дж. Ліч). Проте і дослідження сучасних науковців є вагомим внеском у розвиток теорії лінгвістичної ввічливості, прагмалінгвістики, теорії мовленнєвої взаємодії. Багато уваги приділяється вивченню питання аналізу стратегій реалізації принципу ввічливості на основі гендерного, етнічного та соціально-ієрархічного параметрів [1], лінгвістичної реалізації ввічливості в різних культурах [2].

У нашій статті ми ставимо за мету виявити специфіку реалізації принципу ввічливості в питальних мовленнєвих актах, що використовуються в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Принцип ввічливості в загальному вигляді можна визначити як тип соціальної взаємодії, в основі якої лежить повага до особистості партнера [3, с. 82]. Т. Фурменкова розглядає принцип ввічливості як комунікативну універсалію, стратегії й засоби реалізації якої мають варіативний характер у різних культурах і субкультурах [1, с. 9]. Ми розуміємо ввічливість як одне з понять моральності, що нерозривно пов'язане з мовленнєвим етикетом, і як стратегії мовленнєвого спілкування, спрямовані на досягнення максимальної ефективності взаємодії між комунікантами.

Проблемі мовленнєвих актів у сучасній лінгвістичній літературі присвячена велика кількість досліджень. Це ключове поняття прагматики має неоднакову інтерпретацію у різних авторів.

З погляду взаємозв'язку комунікативної мети мовленнєвого акту і соціальної мети встановлення й підтримки ввічливості, виокремлюють чотири класи актів:

- 1) суперечливі, які представлені директивами (накази, питання, прохання, вимоги та ін.), ілокутивна мета яких конкурує з соціальною метою;
- 2) несуперечливі, які представлені окремими типами комісивів і експресивів (запрошення, пропозиції, вітання, подяки, пробачення та ін.), ілокутивна мета яких збігається з соціальною метою;
- 3) байдужі, які містять ствердження, повідомлення, інформування, тобто висловлювання-констативи, ілокутивна мета яких байдужа до соціальної мети;
- 4) конфліктні, які містять погрози, звинувачення, прокляття, тобто окремі різновиди комісивів і експресивів, ілокутивна мета яких "конфліктує" з соціальною метою [3, с. 84].

Оскільки об'єктом нашого дослідження є питальний мовленнєвий акт, вважаємо за доцільне пояснити зміст його блоків та аспектів. Питальний мовленнєвий акт належить до суперечливого класу мовленнєвих актів, оскільки його ілокутивна мета конкурує з етикетним правилом врахування інтересів адресата.

У питальному мовленнєвому акті адресантом є особа, яка робить запит на інформацію і сподівається отримати відповідь від співрозмовника. Адресатом є особа, від якої адресант сподівається отримати відповідь і у такий спосіб заповнити інформаційну лакуну.

Оскільки інтенція висловлювання виникає в адресанта на основі його минулого досвіду і комунікативної ситуації, то інтенцією в питальному мовленнєвому акті є саме те, що його цікавить.

В англійському мовленнєвому етикеті існують доволі ефективні прийоми, за допомогою яких реалізується принцип ввічливості в питальних мовленнєвих актах. По-перше,

ввічливість приписує дотримання певних обмежень на тематичний зміст питання. Так, при звертанні молодшого до старшого або при далекій соціально-психологічній дистанції потрібно уникати питань, які стосуються особистого життя співрозмовника, його віку, сімейного стану, доходів, роду занять, оцінок інших людей. У таких ситуаціях адресат має право давати непрямі відповіді, наприклад: *“Where would you go? – I know a place”*. По-друге, при виборі форми питання, доречної в певному комунікативному контексті, потрібно брати до уваги прагматичний потенціал різних типів питальних висловлювань, який є наслідком їх граматичної семантики. Таким чином, аналіз різних типів питальних мовленнєвих актів, у яких реалізується принцип ввічливості, проводиться з урахуванням комунікативного контексту, що включає такі ознаки ситуації спілкування, як статус комунікантів, ступінь соціально-психологічної дистанції та умови спілкування.

Існують такі мовні засоби вираження ввічливості в питальному мовленнєвому акті: лексичні, граматичні, синтаксичні.

До корпусу лексичних засобів вираження ввічливості входять слова, які мають ілокутивну силу мовленнєвого акту прохання (*to ask, to beg, to beseech*), мовленнєвого акту поради (*to advise, to counsel, to recommend*), мовленнєвого акту дозволу та заборони (*to allow, to let*), модальні дієслова (*can, may*), дієслова та модальні сполучення, що виражають подяку та вибачення, димінутиви (*just, a bit, a little*), сполучник *but*, вигук *please*, одиниці *you know, you see* [4, с. 9].

До корпусу лексичних засобів вираження ввічливості входять звертання, які частіше вживаються при спілкуванні з малознайомими людьми або за наявності значної психологічної дистанції між комунікантами.

В англійській мові існують такі ввічливі форми звертання: *sir, madam, miss, lady, gentleman, Father, doctor*, різні форми звертань до духовних осіб, наприклад:

“Would Your Eminence receive a man who is guilty of the death of his own son?” (5, с. 229)

(*“Чи хоче Ваше Преосвященство прийняти людину, що винна у смерті власного сина?”*)

Вживання таких форм звертання, як *mate, pal, honey, darling, dear, love, baby, Mom* у відповідному контексті у ввічливих мовленнєвих актах обумовлено бажанням нівелювати соціальну дистанцію, повернути до себе адресата, наприклад:

1) *“What’s the matter, darling?”* (6, с. 41);

(*“Що трапилося, коханий?”*)

2) *“Feeling nervous, dear?”* (6, с. 57).

(*“Хвилюєшся, кохана?”*)

Загалом треба зазначити, що вживання звертань, у тому числі і нейтральних, виражених власними іменами, має значне комунікативне навантаження. Звертання покликане надати відтінок ввічливості вибаченню, відмові у проханні, незгоди з думкою адресата [4, с. 9].

Вигук *please* виступає типовим маркером ввічливих прохань. Словники подають такі випадки вживання вигуку *please*:

1) коли ввічливо що-небудь просять:

“Can we go now, please?”

2) для підтвердження згоди:

“Would you like a cup of coffee?”

“Please, I’d love one”.

Вигук *please* надає ввічливості запитальним висловлюванням:

“Can you do it now, please?”

“What’s your interpretation, if you please?”

Забарвлення ввічливості може повідомлятися англійським висловлюванням димінутивами *a bit, a trifle, just, little*. Димінутиви модифікують ілокутивну силу мовленнєвого акту в бік її зниження внаслідок властивої їм всім загальної семи невеликої кількості. Вони виражають значення зниженого, зменшеного ступеня ознаки, надаючи у такий спосіб висловлюванню некатегоричність, ввічливість [7, с. 19]. Наприклад:

1) *The Adelphi’s a bit grand, isn’t it?”* (6, с. 58)

(*“А не надто “Адельфі” розкішне для нас?”*)

2) *It’ll be just as it was before?”* (6, с. 92)

(*“І все буде, як раніше?”*)

Сполучник *but* може вживатися в таких ситуаціях:

а) формувати ввічливе спонукання або докір:

“I may venture to say that his observations have stretched much farther than your candour.

But why should you dislike him?” (8, с. 49);

(*“Наважуся передбачити, що його спостережливість є набагато тоншою, ніж ваші шпильки на його адресу. Але чому ви відчуваєте таку неприязнь до нього?”*)

б) підсилювати емоційну напругу:

“But have you not noticed my notes?” cried Marianne in the wildest anxiety (8, с. 170);

(*“Але невже ви не отримали моїх записок?”* – закричала Маріанна у величезному занепокоєнні.)

в) виражати припущення:

"But suppose it turns out that I did wear the night gown? What then?" (9, с. 334);
 ("Але, припустимо, виявиться, що ця нічна сорочка справді була на мені? Що тоді?")

г) підсилювати здивування:

"Hunters!" repeated Edward. But why must you have hunters? Everybody doesn't hunt." (8, с. 89).
 ("Мисливські коні!" – повторив Едвард. – Але навіщо вони? Далеко не всі полюють".)

Знизити категоричність висловлювання можна за допомогою модальних слів *perhaps, possibly, probably, maybe*. Ці одиниці містять сему "припущення" або "невпевненість" [7, с. 72].

Модальне слово *perhaps* може вживатися в таких ситуаціях:

а) входить до складу мовленнєвого акту поради, надаючи йому більшої ввічливості.

б) виражати припущення:

1) *"Perhaps it is to tell you that your cousin Mary is married?" said Mrs. Jennings, without attending to her daughter's reproof* (8, с. 61);

(*"Можливо, вас інформують про те, що ваша кузина Мері вийшла заміж?" – продовжувала місіс Дженнінгс, не звертаючи увагу на докір дочки.*)

2) *"Then perhaps you can not tell me what sort of woman she is?"* (8, с. 124).

(*"Тоді ви навряд чи можете розповісти мені, яка вона"*.)

З метою уникання постановки прямого питання за наявності великої соціальної дистанції між комунікантами вживається вставна конструкція, до складу якої входить дієслово *to beg*: *"If we once lose our ancient safeguards, Mr. Blake, I beg to ask you, what have we got left?"* (9, с. 77).

(*"Якщо ми втратимо давній захист наших прав, містере Блек, дозвольте вас запитати, що у нас залишиться?"*)

До лексичних форматорів належать модальні слова, до семантичної структури яких входить сема "впевненість": *really, surely, to be sure, obviously, evidently, by no means, no doubt*. Ці форматори роблять висловлювання менш ввічливим, вносячи відтінок впевненості в запитання або підсилюючи здивування [7, с. 81]. Наприклад:

1) *"So you have really made up your mind, sir?" I said as we met in the hall* (Collins, 185);

(*"Таким чином, ви справді вирішили їхати, сер?" – запитав я, коли ми з ним зустрілися у холі.*)

2) *"Are you really going to leave us, sir?" I asked. "Miss Rachel will surely come right again, if you only give her time?"* (9, с. 166);

(*"Невже ви точно залишите нас, сер?" – запитав я. – Міс Речель, напевно, одумається, якщо ви дасте їй час"*.)

3) *"But, Padre, surely, you are not giving up the seminary?"* (5, с. 32);

(*"Сподіваюся, ви не залишите семінарію?"*)

4) *"Isn't it your business, sir", I asked, "to know what to do next? Surely it can't be mine?"* (9, с. 52).

(*"Вам самим потрібно вирішити, сер," – сказав я, – що тепер робити, напевно, що не мені"*.)

В основі вживання цих одиниць лежить стратегія пом'якшення негативного впливу на адресата.

Таким чином, у статті було зроблено спробу дослідити непитальні функції питальних мовленнєвих актів на матеріалі художньої літератури англійських та американських письменників з використанням лексичних засобів вираження ввічливості для вираження питання-прохання, питання-докору, питання-поради, риторичного та медитативного питань.

Література

1. Фурменкова Т. В. Средства реализации принципа вежливости в американском варианте современного английского языка (на примере речевых актов обращения, просьбы, приветствия): дис. кандидата филол. наук: 10.02.04 / Фурменкова Татьяна Владимировна. — Калининград, 2005. — 305 с.
2. Архипенкова А. Ю. Выражение совета в английской и русской коммуникативной культурах [Текст]: автореф. дис.... кандидата филол. наук : 10.02.20/ Архипенкова Анастасия Юрьевна. — Москва, 2006. — 20 с.
3. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. — London; New York, 1983. — 250 p.
4. Скаляничук О. С. Засоби реалізації ввічливості в сучасній англійській мові: автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.04 / Скаляничук Оксана Сергіївна. — К., 1995. — 21 с.
5. Войнич Е. Л. Овод (англ. мовою) / Етель Ліліан Войнич. — К. : Dnipro Publishers, 1974. — 363 с.
6. Мозэм Уильям С. Театр. Книга для чтения на англ. яз. / Уильям Сомерсет Мозэм. — Москва : Международные отношения, 1979. — 288 с.
7. Старикова Е. Н. Проблемы семантического синтаксиса / Елена Николаевна Старикова. — К. : Вища школа, 1985. — 122 с.
8. Остин Дж. Почуття та чуттєвість (англ. мовою) / Джейн Остин. — Penguin Books, 1994. — 374 с.
9. Коллінз У. Місячний камінь (англ. мовою) / Уілкі Коллінз. — Penguin Books, 1994. — 464 с.

The notions of principle of politeness and interrogative speech act are studied in the article. The examples of the lexical indicators of politeness in interrogative speech acts are given.

Key words: the principle of politeness, interrogative speech act lexical indicators of politeness.